

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ НА ЛЮДСЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ СУСПІЛЬСТВА У ЗАРУБІЖНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ НАУЦІ

Досліджено розвиток поглядів на людський потенціал суспільства у зарубіжній економічній науці, визначено основні його компоненти, які мають практичне і теоретичне значення для української ринкової економіки.

Ключові слова: людський потенціал, людський інтелектуальний потенціал, постіндустріальне суспільство, інноваційна економіка, інформаційно-комунікаційні технології.

Doc. O.V. Stefanyshyn – Lviv NU named after Ivan Franko

Evolution of Views on Human Potential of Society in Foreign Economical Science

Development of views on human potential of society in foreign economical science has been researched; main components of the potential with their applied and theoretical meaning for development of Ukrainian market economy have been detected.

Keyword: human potential, human intellectual potential, post-industrial society, innovational economy, informational and communicational technologies.

I. Вступ. Оскільки людська праця є джерелом усіх дій з перетворення матерії і сил природи для задоволення людських потреб, тому рівень національної економіки визначається її ефективністю. Головним поняттям, яке характеризує людину у процесі праці, є її здатність до праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблем розвитку поглядів на роль людського потенціалу в національній економіці показує, що цій проблемі присвячена значна кількість наукових праць С. Злупка, М. Долишнього, О. Грішнєвої, В. Петюха, Л. Шевченко та ін., які головно зосереджують увагу на аналізі населення, його трудового потенціалу тощо. Проте серед опублікованих праць не достатньо досліджено еволюцію поглядів учених на людський потенціал на основі принципів системного підходу.

II. Постановка проблеми. Метою даної статті є висвітлення сутності поглядів зарубіжних учених на людський потенціал, у тому числі на людський інтелектуальний потенціал – головний економічний ресурс і мету постіндустріальної економіки України.

III. Результати. Місце і роль людини в господарстві завжди залежали на кожному етапі від загальних уявлень про суспільні відносини, від соціального статусу певних верств населення. Наприклад, стародавня єгипетська література підтверджує, що найвище на той час оцінювали професію писаря, до якої готувалися з дитинства. У "Повчанні Ахтоя, сина Дуаура, своєму синові Піорі" зазначалось, що "неграмотність – ніщо, вона рівнозначна залежності" [3, с. 39]. Тільки писар є сам собі начальником, – підкреслює Ахтой. Отже, освіченість розглядається не тільки як матеріальна вигода, але й особиста свобода, яка дає змогу посісти високе місце у суспільстві.

Праця – основний засіб існування. Мислителі античності (Ксенофонт 430-355 рр. до н.е.), Арістотель (384-322 рр. до н.е.) теж вказували на різноманітні природні здібності людей. Платон у науковій праці "Держава" зазна-

чає, що "люди мають різну природу, а також здібності до тієї чи іншої справи" і "кожне діло можна робити не тільки в більшій кількості, але й краще та докладуючи менших зусиль, коли виконувати його за своїми природними здібностями" [12, с. 60].

Представник середньовіччя в економічній думці Тома Аквінський у трактаті "Summa theologia" оцінював працю з позицій християнської традиції. Він вважав, що праця є законом природи, який стосується як людства загалом, так і кожної людини. Праця є людським обов'язком і виконує чотири завдання:

- створення засобів для існування;
- необхідна для викорінення неробства і дармоїдства;
- слугує для приборкання тих мрій і намагань, які не зумовлені здоровим глуздом;
- деякою мірою праця допомагає злиденним.

Тома Аквінський цінував духовну, розумову працю і ставив її вище, ніж фізичну. Він акцентував, що праця існує для людини, де вона розкриває свою людську гідність, а не людина для праці.

Англійський меркантиліст Джон Гелс у науковій праці "Трактат про спільну користь королівства Англії" вже 1549 р. обґрунтовував необхідність забезпечення зайнятості державою всіх здатних до праці [11, с. 82].

Найбільш відомий представник теоретичної школи меркантилізму у Франції А. Монкретьєн у книзі "Трактат з політичної економії", писав, що серед інших економічних заходів пожвавлення економіки країни важливим є поліпшення потенціалу праці завдяки використанню професійного навчання людей [3].

В. Петі першим навички і здібності робітників розглянув як складову основного капіталу [11, с. 82]. У праці "Слово мудрим" (1664) він стверджував, що "людський рід має таку вартість, як і земля", а в "Політичній арифметиці" (1676) зазначав, що країна з малочисленним населенням за своїми багатствами може бути еквівалентна багаточисленній, що досягається шляхом підвищення професійної майстерності [11, с. 82].

Науковою заслугою В. Петі є те, що працю він розглядав також як джерело вартості. Це положення розвинули наступні покоління економістів, серед них найвидатнішим представником був французький економіст-фізіократ Ф. Кене.

У дослідженні "Населення" Ф. Кене стверджував, що "могутність держави творять люди", а "від способу використання праці людей і від зростання населення залежить збереження і збільшення багатства нації" [5, с. 145].

Цікавим є твердження вченого про те, що для збільшення багатства і приросту населення потрібні впевненість у свободі та володінні багатствами, бо "заможність зумовлює працездатність тому, що люди користуються добробутом, який вони забезпечують, звикають до вигод життя: до доброї їжі, гарного одягу, бояться бідності. Вони виховують у своїх дітей звички до праці й добробуту, і діти продовжують їх старання [5, с. 175]. На його думку, заможність ніколи не доводить нижчі верстви до лінивства, бо вона є дуже цінною для них. Звичайно, ведучи про це мову, Ф. Кене мав на увазі особливості господарювання у Франції, які не варто універсалізувати. Проте, оскільки еко-

номічна наука розвивається, не можна не спиратися на національний господарський досвід, у тому числі у розвитку населення тощо.

Надзвичайно великий вплив на світову економічну думку мала теорія А. Сміта, який у "Багатстві народів" досліджує модель економічної людини і стверджує, що капітал є також капіталізованою цінністю "набутих і корисних здібностей усіх громадян чи членів суспільства" [14, с. 208] поряд з машинами, різними знаряддями праці, що теж відносив до основного капіталу. Бо капітал – виготовлені матеріальні ресурси, а здібності робітників до праці також "виготовлені" за допомогою використання матеріальних ресурсів.

А. Сміт першоджерелом багатства називає працю. "Щорічна праця кожного народу становить первісний фонд, який надає йому всі життєво необхідні предмети і зручності, що споживає народ протягом року, які складаються завжди або з безпосередніх продуктів цієї праці, або з того, що одержується в обмін на ці продукти в інших народів" [14, с. 114]. Кількість цих продуктів, зауважує Сміт, залежить від кількості праці, що функціонує у виробництві, і від майстерності робітника, рівень якої є результатом поділу праці [14, с. 490]. А. Сміт зазначає, що, оскільки в основі створення життєвих благ лежить праця, то вона змушує людину жертвувати задля них "своїм дозвіллям, свободою, спокоєм" [14, с. 114]. Він пише, "європейська практика визнає працю всіх майстрових, ремісників і мануфактурних робітників кваліфікованою працею, а працю сільських робітників – простою. Очевидно, передбачається, що праця майстрових, ремісників і мануфактурних робітників є особливою порівняно з працею сільських робітників. З огляду на це, закони і звичаї Європи визначають необхідність учнівства для набуття права заняття тим чи іншим видом праці, хоча в різних місцях вимоги ці вирізняються неоднаковим ступенем суворості. Інші заняття вільні й відкриті для кожного" [14, с. 99-100].

А. Сміт також визначає п'ять головних умов, які компенсують малий грошовий заробіток в одних заняттях і зрівноважують більший заробіток в інших:

- приємність або неприємність занять;
- легкість і дешевизна або трудність і дороговизна їх навчання;
- постійність чи непостійність занять;
- більше або менше довір'я, яке надається цим особам, які займаються ними;
- ймовірність чи неймовірність успіху в них.

Розвинувши теорію поділу праці В. Петі, Ф. Кене на продуктивну і непродуктивну, А. Сміт виокремив сферу послуг. Зростання продуктивності праці внаслідок її поділу, на думку А. Сміта, залежить від таких особливостей:

- збільшення вправності робітника;
- заощадження (економії) часу, який затрачається у процесі переходу від одного виду праці до іншого;
- винаходом і використанням механізмів, які полегшують працю і дають змогу одному працівникові виконувати працю кількох [11, с. 72].

Справедливим, вважав А. Сміт, є те, що зарплатня майстрових, ремісників і мануфактурних робітників була в Європі трохи вища від зарплатні простих робітників, "в мистецтвах і ліберальних професіях навчання ще набагато дорожче і триваліше. Тому грошова винагорода художників і скульпторів, юристів і лікарів повинна бути щедрішою, що насправді є" [14, с. 99-100].

Він стверджував, що "тривалий час і великі витрати, необхідні на навчання, разом із зазначеною особливістю (суспільне становище) неминуче ще більше підвищують ціну їхньої праці" [14, с. 103].

Прихильник класичної течії у політичній економії Т. Мальтус, визнаючи, що людські ресурси є важливим фактором виробництва, в науковій праці "Нарис про закон народонаселення" стверджував: "Я готовий визнати, як і мудреці древності, що могутність держави має вимірюватися не розміром її територій, а кількістю населення. Я розходжусь з цими авторами тільки стосовно того, як отримати численне і водночас сильне і здорове населення" [6, с. 136].

Перешкодою, на його думку, нормальному відтворенню здорового населення є дія природного закону народонаселення, який означає "постійне прагнення, притаманне всім живим істотам, плодитися швидше, ніж це допускає кількість харчів, що є в їхньому розпорядженні" [6, с. 136]. Однак він доводить, що приріст населення саморегулюється наявною обмеженістю життєвих засобів.

Уперше Т. Мальтус досліджує причини еміграції населення і зауважує, що це є "як частковий і тимчасовий захід, спрямований на розширення оброблюваних площ землі і далі поширення цивілізації, він може бути корисним і потрібним" ...уряди не повинні активно заохочувати еміграцію, але й "помилково у політичному плані чинити їй перешкоди" [6, с. 136].

Видатний представник класичної політичної економії Д. Рікардо вперше застосував категорію "робоча сила" стосовно найманих працівників, які можуть і бажають працювати, і однією з причин відставання країн в економічному розвитку він вважав "нестачу освіти в усіх верствах народу" [13, с. 89]. Отже, А. Сміт, Д. Рікардо акцентували, що діяльність економічної людини визначається економічною необхідністю, задоволенням матеріальних потреб людини.

Принцип порівняльних переваг, за словами Людвіга фон Мізеса ("Закон асоціації Рікардо"), лежить в основі регулювання не тільки міжнародного поділу праці, але також і розподілу праці між індивідами та фірмами і зумовлює ефективний розподіл економічних ресурсів взагалі. Послідовник Д. Рікардо Дж. С. Міль у науковій роботі "Основи політичної економії" (1844), розглядаючи різні види людської праці та їхні елементи, особливо високо оцінив значення теоретичної праці вченого, мислителя, яка "з національного або загального погляду... становить частину виробництва в такому ж конкретному сенсі, як праця людини, що творить практичні винаходи, тому що багато практичних випадків були прямим наслідком теоретичних відкриттів, і кожне розширення знань про силу природи було корисним для життєвих праць" [10, с. 11].

Таке розуміння продуктивності інтелектуальної праці засвідчує відхід Дж. Міля від трудової теорії вартості, хоча праця брала участь у створенні цінностей, але вона була одним з елементів процесу творення. Будь-яка праця була продуктивною, на думку вченого, якщо вона виявилася результативною.

Провідне місце в "Капіталі" К. Маркса належить дослідженню соціально-економічної ролі найманого робітника у капіталістичному виробництві.

Вчений дає розгорнуте визначення поняття "робоча сила": "сукупність фізичних і духовних здібностей, якими володіє організм, жива особистість людини, і які вона використовує щоразу, коли виробляє певні споживчі вартості" [8, с. 222]. Обмеженість учення К. Маркса було зумовлене не тільки особливостями сучасного йому індустріального суспільства, але і класовим підходом до проблеми, а також недооцінкою розумової, творчої та підприємницької праці, зосередженням досліджень на простій фізичній праці робітників [8, с. 221]. Фізична праця була обов'язком трудящих класів, а розумова, здебільшого, прерогативою панівного класу, який і користувався усіма надбаннями освіти і культури. Розумова праця реалізувалась в управлінні підприємствами, економікою і державою. І впродовж XIX – першої половини XX ст. панівний клас експлуатував фізичну працю, збільшував виробництво додаткового продукту.

Ф. Ліст, представник національної політичної економії Німеччини, у науковій праці "Національна система політичної економії" (1841) до продуктивних сил зачисляв різні суспільні інститути: уряд, мораль, мистецтво, суд. До капіталу, крім матеріального багатства, належали природні й набуті здібності людей. Великого значення вчений надавав організаційно-економічним відносинам, моральному духу нації. Нація, зазначав Ф. Ліст, повинна продукувати духовні знання, бо вони виробляють продуктивні сили, тоді як інші блага – тільки обмінні вартості. Отже, акцент на розвитку духовності, культури, традицій в економічному зростанні робить актуальною економічну теорію Ф. Ліста.

Засновники старої історичної школи В. Рошер, Б. Гільдебранд також брали до уваги неречові капітали, зачисляючи до них професійні навички, визначаючи вартість товару з позицій корисності. Наприклад, В. Рошер у науковій праці "Основи народного господарства" вважав, що капіталом ставали і робітники, які мали кваліфікацію. На думку вченого, політична економія є наукою моральною, а не вченням про людський егоїзм ("Система політичної економії" – 1854-1894).

Б. Гільдебранд в основній праці "Політична економія сучасного і майбутнього" (1848) критикував школу Сміта-Рікардо за те, що вона обмежила свої дослідження тільки сферою економічних явищ, не приділила уваги моралі, праву.

Головний теоретик англійського неолібералізму Фрідріх фон Гайєк, лауреат Нобелівської премії, у праці "Дорога до рабства" (1944) зазначає, що тільки нічим не обмежена свобода економічних відносин може забезпечити основні свободи людини.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. у західній економічній науці виділяється три основних підходи до визначення зв'язку людини, її знань і здібностей з капіталом.

Зокрема, Дж. Міль, А. Сміт, Ф. Ліст, В. Рошер, Б. Гільдебранд, А. Маршал, вважають, що людські знання і здатність до праці є складовою капіталу. "Людина є метою, заради якої існує багатство. Але її набуті здібності, що виявляються тільки як засіб і реалізуються тільки через працю, без вагань можна віднести до категорії капіталу, – стверджував Дж. Міль. Такий підхід зумовив традиційні визначення поняття "людський капітал", зокрема і тракту-

вання Г. Бекера. А. Маршал застерігав, що "немає більших втрат для національного багатства, як нехтування, яке допускає, щоб талановита людина, якій судилося народитись у сім'ї бідних, витрачала свої здібності у примітивній праці. Ніщо так не буде сприяти швидкому зростанню матеріального багатства, як вдосконалення шкільної освіти" [9, с. 290]. Освіта дає змогу багатьом одержати змогу розкрити свої потенційні здібності. Економічної вигоди від використання одного великого промислового відкриття достатньо для покриття витрат на освіту для цілого міста [9, с. 294].

Другий підхід в економічній науці – праці економістів, які зачисляють до капіталу людину з її природженими здібностями (Л. Вальрас, І. Фішер та ін.). На підставі цих теорій виникають альтернативні, ширші концепції "людського капіталу", поняття "людський капітал" охоплює не тільки знання і вміння, а й фізичні, психологічні, світоглядні, культурні риси і здібності людей.

У другій половині XX ст. розвиток сфери науки, освіти стає пріоритетним завданням економічно розвинутих країн і, отже, формується у самостійний третій підхід світової економічної думки – теорію людського капіталу (Г. Бекер, Т. Шульц та ін.). Вперше Т. Шульц опублікував наукові праці з теорії людського капіталу: "Формування капіталу освіти" (1960) і "Інвестиції в людський капітал" (1961) [22]. Г. Бекер 1962 р. публікує наукові статті з проблеми людського капіталу, а 1964 р. видає наукову працю "Людський капітал: теоретичний і емпіричний аналіз" [20].

Теорія людського капіталу визначає доходи людей як закономірний підсумок раніше прийнятих рішень, збільшуючи майбутні доходи шляхом вкладання коштів у свою освіту і професійну підготовку, здоров'я, нарощуючи власний людський капітал.

Однак серед учених немає однастайності як у визначенні змісту людського капіталу, так і щодо його формування. Г. Манків вважає, що "людський капітал – знання та кваліфікація, які працівники набувають через освіту, – від початкових дитячих програм до професійної підготовки на робочому місці" [7, с. 144].

А С. Фішер, Р. Дорнбуш і К. Шмалензі стверджують, що людський капітал – це передовсім природжені здібності і талант людини, а потім освіта і набута кваліфікація [17, с. 303].

Виникнення альтернативних концепцій людського капіталу зумовлене реальною дійсністю ринкової економіки, коли у збільшенні заробітків важливими були не знання, вміння та освіта, а знайомства, неформальні зв'язки людини. Дослідження Фонду Карнегі виявили, що фінансові успіхи фахівців у технічно складних галузях на 15 % зумовлені їхніми професійними знаннями і на 85 % – умінням спілкуватися з колегами, тобто особистими рисами та здатністю керувати людьми [4, с. 17-18].

Отже, в економічно розвинутих країнах продуктивні здібності і характеристики людини визнано людським капіталом на підставі того, що їхній розвиток вимагає певних інвестицій, вони також забезпечують своєму власнику дохід.

Науково-технічна революція, яка розгорнулася у другій половині XX ст., якісно змінила характер і зміст праці, умови, чинники її ефективності.

Зростає значення інтелектуальної компоненти, творчості. Інноваційні перетворення мали великий вплив на всю систему сучасної інформаційної економіки, оскільки створили соціальний напрям – інституціоналізм. Його прихильники у другій половині ХХ ст., використовуючи еволюційний підхід до історичного розвитку і принцип технологічного детермінізму, сформулювали концепцію "постіндустріального суспільства". Надаючи перевагу науковим знанням, Д. Бел звертає увагу на докорінну відмінність між концепцією "постіндустріалізму" та поглядами прихильників "індустріалізму", які всі суспільні зміни виводять тільки із прогресу техніки і технології.

У праці "Америка в технотронний вік" (1967) З. Бжезинський, конструюючи економічну систему "технотронного суспільства", виокремлює три сектори:

- технотронний, в якому зосереджено нові галузі виробництва, засоби масової організації, сфери науки;
- індустріальний, де сконцентровано традиційні галузі, робітники яких є матеріально забезпеченими;
- доіндустріальний, в ньому переважають робітники з низькою кваліфікацією, низькими доходами.

Визначальні компоненти "технотронного суспільства":

- переважання сфери послуг;
- розвиток індивідуальних здібностей людини;
- доступність освіти;
- заміна мотиву нагромадження особистого багатства "моральним імперативом використання науки в інтересах людини", ліквідація "персоналізації" влади. Цю роль відіграє "еліта технотронного суспільства" [21, р. 196].

Він вважає також, що під впливом науково-технічної революції США вступили в нову "технотронну" еру і саме техніка (особливо електроніка) стає основним чинником, який визначає соціальну структуру, цінності суспільства [21, р. XIX].

Д. Тофлер у працях "Майбутній шок", "Третя хвиля" стверджує про наявність кризових явищ в індустріальній системі, оскільки світ вступає у постіндустріальну стадію історичного розвитку. Він вважає, що постіндустріальне суспільство матиме принципово інший характер. Це високотехнічно розвинена цивілізація, яка "несе з собою" новий кодекс поведінки і виводить людей за межі концентрації енергії, грошових коштів і влади [16].

Д. Тофлер акцентує, що "освіта також зміниться: роки обов'язкової освіти стануть коротшими, освіта стане різнобічною, більше переплетеною з працею й більше розтягнутою на роки життя" [16, с. 339]. Стосовно рівня кваліфікації працівників учений зазначає, що "працівники Третьої Хвилі є складними індивідуалістами, гордими з того, що вони відрізняються від інших. Вони уособлюють демасифіковану робочу силу, яка потрібна індустрії Третьої Хвилі" [16, с. 340].

Д. Белу належить формування концепції "постіндустріалізм", що пов'язано з опублікуванням у 1973 р. праці "Настання постіндустріального суспільства", а раніше проголошенням цієї концепції на VII Міжнародному соціологічному конгресі (1970). Вчений бере за основу схему побудови суспільства

пільства навколо "осі виробництва і типів використовуваних знань". Визначаючи головну роль наукових знань, на відміну від прихильників "індустріалізму", які всі суспільні зміни виводять тільки з прогресу техніки технології, він подає таку характеристику системи "постіндустріалізму":

- перехід від виробництва товарів до виробництва послуг (більша частина робочої сили зайнята в торгівлі, фінансах, транспорті, науці);
- переважання серед працівників "класу" професійних фахівців і техніків;
- провідна роль теоретичних знань як основи нововведень в економіці, політиці і соціальній структурі суспільства;
- орієнтація в майбутньому на методи контролю і оцінки можливих напрямків розвитку технології;
- прийняття рішень на засадах нової "інтелектуальної технології" [1, с. 18].

Д. Бел акцентує, що постіндустріальне суспільство засноване на послугах. Головне значення мають не мускульна сила і не енергія, а інформація. Головною дійовою особою стає професіонал, тому його освіта і досвід дають змогу йому відповідати всім вимогам, які ставить постіндустріальне суспільство. Таке суспільство – новий принцип соціально-технічної організації і новий спосіб життя.

Постіндустріальні тенденції не замінюють попередні соціальні форми, вони часто співіснують, ускладнюючи суспільство і зміст його соціальної структури. Світ можна уявити поділенням на три типи соціальної організації:

- *доіндустріальний*. Це передусім всі добувні види господарської діяльності;
- *індустріальний*. Це фабричне господарство, засноване на використанні енергії машин для масового виробництва товарів;
- *постіндустріальне суспільство*. Це діяльність, пов'язана передусім з опрацюванням даних, управлінням й інформацією [1, с. CX]. Виникає новий принцип оновлення знань щодо технології.

Д. Бел виокремлює риси постіндустріального суспільства:

- центральна роль теоретичних знань;
- створення нової інтелектуальної технології;
- зростання класу носіїв знань (наприклад, 1975 р. 25 % робочої сили США становили технічні спеціалісти і професіонали);
- перехід від виробництва товарів до виробництва послуг;
- зміна в характері праці (взаємодія між людьми);
- зростає роль жінок;
- наука досягає зрілого стану;
- кінець обмеженості благ тощо [1, с. CLIV-CLVII].

Однак науку вчений розглядає у відриві від економіки, проголошує її автономність, вважає її розвиток передумовою нової організації і структури суспільства. Основними елементами цієї структури стануть університети, наукові інститути, науково-дослідні організації. Д. Бел протиставляє "велику науку" "великому бізнесу", хоча насправді наука не може бути самодостатньою силою у суспільстві, бути незалежною від соціальних умов.

Перехід до постіндустріального суспільства зумовлений не тільки зміною в розподілі зайнятих у галузях, а й модифікацією характеру професій, типу виконуваної діяльності. Зростає питома вага спеціалістів, технічних працівників, управлінців, чиновників і власників, працівників сфери збуту

("білі комірці"), змінюється група "синіх комірців". У США 1980 року їх співвідношення становило 5:3 (робочі спеціальності, домашня прислуга, сільськогосподарські працівники) [1, с. 192].

Робочій силі притаманна нова риса – зростає рівень здобутої формальної освіти. Зокрема, у 1980 р. 9,2 млн. американців (або кожний восьмий) провів у коледжі не менше чотирьох років [1, с. 192].

Зростає роль знань, які Ф. Махлуп визначає як сукупність субординованих фактів або суджень, які є аргументованим твердженням або експериментальним результатом, здатним бути переданим іншим людям з використанням засобів зв'язку у визначеній систематичній формі [1, с. 236].

Наукою вважають те, що публікується в наукових журналах, газетах, доповідях і книгах, тобто все, що втілюється в літературі. Велику роль відіграє технологічна змінна і передусім технологія – основа продуктивності, що зростає, а продуктивність змінює економічне життя країни [1, с. 241-250].

Інший представник постіндустріалізму, американський економіст Т. Стоуньєр вважає, що у постіндустріальному суспільстві національні інформаційні ресурси є його основною економічною цінністю, найбільшим потенційним джерелом його багатства [15, с. 401-412]. Ці ресурси разом з коштами, методами й умовами, які сприяють їх ефективному використанню, є інформаційним потенціалом суспільства.

Вчені стверджують, що єдиний об'єктивний критерій, який відрізняє інформаційне суспільство від індустріального, більша половина економічно активного населення зайнята у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, послуг [1; 282].

У США вперше було сформоване інформаційне суспільство у 60-70-х роках ХХ ст., а наприкінці ХХ ст. – уже в більшості економічно розвинутих країн Європи й Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Тут постіндустріальні тенденції не замінюють попередні соціальні форми, вони часто співіснують, що є характерним також і для трансформаційної економіки України, що охоплює три типи соціальної організації: доіндустріальний, індустріальний, постіндустріальне суспільство.

П. Дракер, аналізуючи особливості сучасного постіндустріального розвитку економіки у світі, дійшов висновку, що перехід до інноваційної економіки зумовлює низку якісних змін у всіх сферах економічних відносин, бо головною рисою стає створення ідей, які є руйнівними для попередніх рішень, благ, виробництва. Основні форми прояву інноваційної економіки для підприємницького суспільства, на думку П. Дракера, такі:

- постійні інноваційні зміни та потрясіння, різке збільшення малих і середніх підприємств, унаслідок чого динаміка економіки і суспільства визначається не стільки наукою та вченими, скільки мільйонами людей, які самостійно приймають, часто інтуїтивні, творчі рішення;
- поряд із трьома секторами економіки виникає та динамічно розвивається четвертий сектор – сфера неприбуткових громадських підприємств, в яких у 1990 р. працювало 90 млн. американців (по 3 год. на тиждень), а у 2000-2010 рр. прогнозується 120 млн. (по 5 год. на тиждень);
- в умовах, коли знання стають головним економічним ресурсом і продуктом праці, відбувається реорганізація галузей навколо виробництва знань і реструктуризація всієї економіки країни навколо сфери виробництва інформації;

- інтелектуалізація праці перетворюється на головний процес її розвитку, а витрати виробництва та поширення знань стають головною формою інвестицій;
- суть "новітньої" технології – це сприяння інноваціям;
- інновації і підприємництво, які охоплюють дедалі більше соціальних і політичних осередків суспільства, перетворюються у соціальні інновації, що безперервно перебудовують відносини між людьми та організаціями, між ними та державою [2].

Важливу роль відіграє підприємництво в умовах побудови постіндустріального суспільства в Україні, де інформаційні технології, знання є каталізатором економічного зростання. З цього приводу головний виконавчий директор корпорації Intel зазначає: "Україні треба усвідомити важливість і необхідність стратегічних інвестицій у комп'ютерну інфраструктуру, у програми досліджень і розробок, в освітню сферу. Це дасть змогу зміцнити позиції країни на світовому ринку" [18, с. 16].

IV. Висновки. Досліджуючи еволюцію поглядів на людську працю (фізичну, розумову) як основу формування людського потенціалу у світовій економічній літературі, можна стверджувати, що наявний перехід від вивчення "людини економічної" до "людини творчої" або ж "людини космічної". Людська праця пройшла історичний шлях розвитку від фізичної праці (важкої, одноманітної) до праці інтелектуальної, творчої. Якщо раніше людина та її здатність до праці були в особистій залежності й експлуатувались (рабство, кріпосництво), то капіталізм усунув позаекономічну особисту залежність, надавши юридичну свободу людини, водночас відсутність у неї засобів виробництва зумовило економічну залежність.

Теорія постіндустріального (інформаційного) суспільства (її три стадії – доіндустріальна, індустріальна та постіндустріальна), спираючись на переходи від нижчого до вищого технологічних способів виробництва, пояснює історично визначені ступені розвитку праці людини та її історичні форми. Ми поділяємо думку, що комплексне пізнання людини та її праці вимагає врахування і постекономічної теорії, і властивих їй трьох стадій – доекономічної, економічної і постекономічної. В основі її періодизації цивілізаційного прогресу лежить економічний принцип. Ці дві теорії взаємодоповнюють одна одну [19, с. 259]. Отже, відбулась еволюція історичного розвитку суспільства від праці фізичної до праці інтелектуальної, творчої.

Якщо характерною рисою людської праці доіндустріального та індустріального суспільств була взаємодія людини з природою, то творча праця головно спрямовується на удосконалення людини і як суб'єкта виробництва, і як особистості. Саме тому головним джерелом прогресу стає внутрішній розвиток людини (духовний, інтелектуальний), її самовдосконалення, генерування знань, здатність змінити довкілля.

Література

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования/ Пер. с англ. – М.: Academia. 1999.
2. Бункина М.К., Семёнов А.М. Экономическая политика. – М.: ЗАО "Бизнес-школа" Интел-Синтез, 1999.
3. Всемирная история экономической мысли. – М.: Мысль, 1957, т. 1.

4. Карнеги Д. Как завоевать друзей и оказывать влияние на людей. – Самара, 1994.
 5. Кенэ Ф. Избранные экономические произведения. – М., 1960.
 6. Малтус, Томас Р. Дослідження закону народонаселення/ Пер. з англ. – К.: Основи, 1998.
 7. Манків Н.Г. Макроекономіка: Підручник для України/ Пер. з англ., наук. ред. перекл. С. Панчишина. – К.: Основи, 2000.
 8. Маркс К., Енгельс Ф. Твори: 2-е вид, т. 23.
 9. Маршалл А. Принципы экономической науки: В 3-х т./ Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1993, т. 1.
 10. Милль Дж. Основы политической экономии. – М.: Прогресс, 1980.
 11. Петти У. Экономические и статистические работы. – М., 1970.
 12. Платон. Держава. – К., 2000.
 13. Рикардо Д. Сочинения. – М., 1965, т. 1.
 14. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Соцэкгиз, 1962. – Кн. I-III.
 15. Стоуньер Т. Информационное богатство: профиль постиндустриальной экономики// Новая технократическая волна на Западе. – М.: Прогресс, 1986. – С. 401-412.
 16. Тофлер Д. Третья хвиля/ З англ. пер. А. Євса. – К.: Всесвіт, 2000.
 17. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи К. Экономика. – М., 1993.
 18. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України. – К.: Логос, 2003.
 19. Чухно А. Нова економічна політика (теоретико-методологічні засади)// Економіка України. – 2005, № 6. – С. 4-11.
 20. Becker G.S. Human Capital: Theoretical and Empirical Analysis. – N. Y., 1964.
 21. Brzezinski Z. Between two Ages. America's Role in the Technotronic Era. – N. Y., 1970.
 22. Shultz T. Investment in Human Capital. – N.Y., L., 1971.
-